

Јасеновац, логор и његово историјско и морално значење

Сажетак: У раду се даје преглед и фазе развоја усташког концентрационог логора Јасеновац, током постојања „Независне Државе Хрватске“ (НДХ) у време Другог светског рата. Указује се на чињеницу да се са применом политике „коначног решења“ (за Јевреје и Рома, а у Хрватској и за Србе) коју је спроводила нацистичка Немачка, хронолошки гледано, прво отпочело у НДХ, а потом у Немачкој. Узимајући у обзир више критеријума, пореде се концентрациони логори Аушвиц и Јасеновац, при чему се посебно инсистира на бруталности са којом су усташке жртве убијане у Јасеновцу. Указује се на постојање чак три усташка логора за децу. Користећи се различитим изворима, даје се процена броја убијених људи (Срба, Јевреја, Рома и других антифашиста) у Јасеновцу.

Кључне речи: концентрациони логори, „Независна Држава Хрватска“, нацисти, усташе, Други светски рат

Увод

„Логор Јасеновац био је најнижи ниво на који је човечанство могло пасти“, изјавио је преживели логораш Ђорђе Милиша и заиста је био у праву. Суровост која је владала у логору Јасеновац представља пакао на земљи. Јехиел Де-Нур (познат и као Ка-Цетник), говорио је о другом паклу на земљи – о логорском комплексу Аушвиц и концентрационом логору за истребљење Аушвиц-Биркенау – као о „Другој планети“, где су нормалне људске вредности у потпуности изопачене (Gutman & Berenbaum, 1994). Исто бисмо могли рећи и за Јасеновац, иако се његова стварност у појединим

централним тачкама разликује од стварности у Аушвицу. Да бих пружио увид у историјско и морално значење логора у Јасеновцу, детаљно ћу упоредити Јасеновац и много познатији Аушвиц. Анализирајући разлике и сличности између ова два логора, можемо стећи јаснију слику о томе шта постојање Јасеновца значи у историјском смислу и какво значење данас он има за нас. Да бих могао да анализирам суштину и карактер логора у Јасеновцу и његово историјско и морално значење, прво ћу морати да сагледам историјски развој логора, односно како је основан и који су догађаји у усташкој држави довели до његовог настанка. Након тога ћу прећи на темељно поређење са Аушвицом.

[1] dr.gideon.greif@gmail.com

Оснивање логора

Рут Елијас, преживела логорашица из Терензијенштата, говорила је: „Ако нисте били у Аушвицу и нисте то доживели на сопственој кожи, никада нећете моћи да реконструишете ни једну једину секунду онога кроз шта смо прошли у том паклу по имену Аушвиц” (Długoborski & Piper, 2000).

Ђорђе Милиша, преживели логораш из Јасеновца, у својој књизи *Јасеновац – њакао* написао је: „Све што би неко могао да напише о логору у Јасеновцу било би само бледа слика Јасеновца и онога што је он заиста био, зато што нико никада не би претерао пишући о Јасеновцу и свему што се тамо дешавало. Јасеновац је био најнижи ниво на који је човечанство могло пасти“ (Miliša, 1945).

Иако су и Елијасова и Милиша у праву када кажу да ниједна реч написана о Аушвицу или Јасеновцу не може помоћи да разумемо истинску стварност ових логора, патње логораша и агонију убијених, ипак је важно истаћи све историјске чињенице о логорима, о њиховој позадини и историји њиховог настанка, као и начину функционисања и крају.

Оснивање концентрационих логора на територији Независне државе Хрватске (НДХ) блиско је повезано са све већим ширењем усташког терора. Као последица масовног хапшења Срба, Јевреја, Рома и непожељних Хрвата, порасле су потребе усташа у вези са прављењем логора. Они су убрзо постали места

за интернирање и затварање свих људи које је усташки режим сматрао непријатељима (Greif, 2020a).

У почетку су отварање логора и њихов надзор били дужност Усташке надзорне службе [УНС] коју је предводио Еуген Кватерник. Он је био начелник Равнатељства за јавни ред и сигурност [РАВСИГУР] које је основано почетком маја 1941. као посебно одељење Министарства унутарњих послова (Greif, 2020a). УНС и РАВСИГУР су добили овлашћење за стварање логора и слање затвореника у њих. Када је почетком 1943. године УНС укинут, РАВСИГУР је остао једина служба са таквим овлашћењима.

Еугену Кватернику је дата надлежност над „свим полицијским службама, складиштима оружја, локалним управама и свим државним самоуправним телима”.^[2] Јозо Томашевић каже да „Хрвати никада пре у историји нису били изложени таквој административној, полицијској и правној бруталности и злостављању као за време усташког режима” (Томашевић, 2001, стр. 300). Дидо Кватерник, син усташког вође Славка Кватерника, учествовао је у покушају атентата на краља Александра у Загребу. По завршетку рата побегао је у Аргентину, где је погинуо у саобраћајној несрећи.

У извештају који је Гестапо поднео Хајнриху Химлеру 17. фебруара 1942. наведено је да су из године у годину све активније групе које

„укључују злодела усташких јединица у Хрватској над православним становништвом.

[2] У УНС-у је постојало посебно Одељење бр. III које је директно управљало концентрационим логорима (в. *The Rise of the State of Croatia*, 1942).

Усташе врше своје зверске чинове не само над одраслим мушкарцима, већ и над беспомоћним старим људима, женама и децом. Број православаца које су Хрвати масакрирали и садистички мучили до смрти достиже отприлике триста хиљада”^[3]

Оснивање логора прошло је кроз неколико фаза. Прва фаза била је успостављање такозваних сабиралишта, познатих и као сабирни или депортациони логори. На тим местима су заробљеници, углавном Срби, привремено боравили. Одавде никуда нису били депортовани. Та „сабиралишта“ налазила су се широм НДХ.

Најпознатија и највећа била су у Цапрагу код Сиска, Бјеловару и Славонској Пожеги.

Друга фаза, која се одвијала истовремено са првом, обухватала је изградњу концентрационих логора, озлоглашених „логора смрти“ (Greif, 2021). Први логор ове врсте била је „Даница“ код Копривнице. Затим су уследили Јадовно близу Госпића, Стара Градишка, Јасеновац, затим логори Слана и Метајна на острву Паг,^[4] Крушчица, Лоборград,^[5] Ђаково,^[6] Тења,^[7] Јastreбарско,^[8] Керестинец, Лепоглава, Сисак,^[9] Цапраг, Горња Ријека, Феричанци, Винковци, Славонска Пожега, Бјеловар и други. У читавој НДХ било је укупно 24 логора (Peršen, 1952, str. 82).

[3] <http://dictionnaire.sensagent.leparisien.fr/Bleiburg%massacre/en-en> (приступљено 1. децембра 2016)

[4] У лето 1941. постојао је концентрациони логор за Србе и Јевреје на острву Паг. Тамо су одвођени затвореници из сабирног логора у Госпићу. На Пагу су вршена масовна убиства; када је средином августа логор распуштен, око 3.000 Срба је пребачено у Јадовно, а последња група од око 450 Јевреја у Крушчицу (жене), Јадовно и Јасеновац (мушкарци). Логор у Крушчици, поред Травника, постојао је отприлике у истом периоду и ту су затварани углавном жене и деца, већином Јевреји.

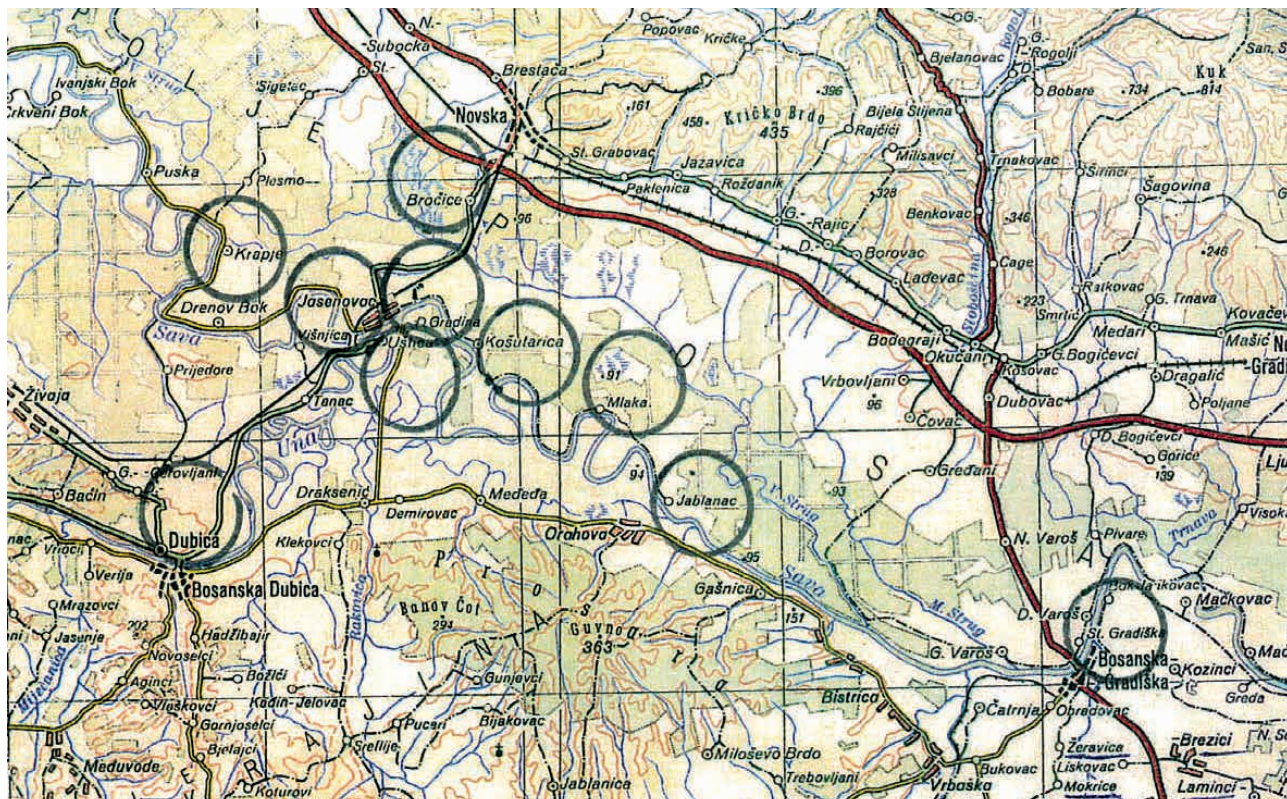
[5] Од септембра 1941. до јесени 1942. године постојао је концентрациони логор у Лоборграду, близу Златар Бистрице, у Хрватском Загорју. Ту је, поред извесног броја српских жена, боравило и око 1.300 јеврејских жена и деце, који су пребачени из Крушчице.

[6] У децембру 1941. основан је логор у Ђакову, намењен првенствено јеврејским женама и деци, којих је било отприлике 3.000. Много њих је погубљено. У јулу 1942. логор је затворен, а преостали затвореници пребачени су у Јасеновац.

[7] У јуну 1942. основан је привремени логор по имену Тења. Ту су затворени готово сви преостали Јевреји који су ухапшени у Осијеку и другим местима у Славонији. У овом логору налазило се око 3.000 затвореника. Њихова ликвидација почела је средином августа, углавном у Јасеновцу.

[8] Концентрациони логор Јastreбарско изграђен је близу истоименог града. Функционисао је током 1942. године. Најстрашнији аспект овог места јесте то што је ово био логор за децу, углавном заробљену на Козари и у осталим деловима НДХ. Прва група деце из логора Стара Градишка доведена је 1942. у напуштене италијанске касарне, у грофовски замак Ердоди и у фрањевачки самостан. После њих су ту пребачена деца са логорских имања у Јабланцу и Млаки. Око 2.000 деце доведено је у село Ријека, три километра од Јastreбарског. У оба логора боравило је око 3.336 деце. Деца су убацивана у возове и превожена до поменутих одређишта, где су их шишали и одевали у униформе. Спавала су на слами у шупама, а нека од њих била су укључена у организацију логора (в. <http://www.jusp-jasenovac.hr/>).

[9] Почетком августа 1942. отворен је логор у Сиску. Ту су доведени Срби са подручја Козаре, заробљени након немачко-усташке офанзиве. Били су то углавном стари, жене и деца. Овај логор имао је посебан део за децу, која су одвајана од родитеља. Групе старијих заробљеника пребачене су у Јасеновац и Стару Градишку.

Фотографија 1: Мапа система логора Јасеновац површине 240 км²

Извор: Војногеографски институт, Београд, Србија.

Преузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана* Гидеона Грајфа (Terer LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

Логор Јадовно близу Госпића био је први у којем су масовно убијани Срби и Јевреји. Усташе су свакодневно доводиле велике групе заробљеника у Госпић, а затим у Јадовно, где су их убијали и бацали у дубоке јаме. Међу убијенима је било много комуниста. Према доступним подацима, у Јадовном је убијено око 35.000 људи. Овај логор затворен је у августу 1941. године (в. Zatezalo, 2007; Israeli, 2013; Mojzes, 2011).

Усташе су организовале „читав низ разних сабирних центара и логора у различите сврхе”

(Peršen, 1952, str. 29). Иако је Законска уредба о принудном интернирању непожељних и опасних лица у сабирне и радне логоре (Peršen, 1952, str. 19-20) усвојена тек 25. јануара 1941, пре тога су већ увелико постојали, па чак и затворени, многи „логори смрти” (Слана и Метајна на острву Паг, Даница у Копривници, Јадовно близу Госпића, Крушчица близу Травника).

Због поновне италијанске окупације демилитаризоване зоне и пораста народног отпора (почев од 5. августа 1941), усташе су морале брзо

да затворе логоре у Госпићу (Јадовно) и на Пагу (Слана). Последње групе затвореника које усташе нису успеле да побију транспортоване су 19. 20. и 21. августа 1941. преко Јastreбарског у нови логор у Јасеновцу, док су неки пребачени у Крушчицу близу Травника (в. Miletić, 1986, str. 20; Lengel Krizman, 1996a, str. 91–102; Lengel-Krizman, 1996b, str. 247–256; Dizdar, 1990).

Оснивање првих логора било је под директним руководством Еугена Дида Кватерника, док је њихов управник био Мијо Бабић Ђовани. Њега је после смрти наследио Вјекослав Лубурић Макс, који је, са неколико прекида, остао на овом положају до краја постојања НДХ. Вјекослав Лубурић је особа директно одговорна за организацију логора у Јасеновцу (Peršen, 1952, str. 44).

Логор у Јасеновцу основан је у лето 1941, када су усташе довеле прву групу Срба и Јевреја у логор који је касније назван Логор бр. 5 (Greif, 2021). Из горе наведених разлога, логор је морао брзо да се шири, па је ускоро направљен и Логор бр. 2. Тачно време отварања разних логора у Јасеновцу (бр. 1 и 2) разликује се у зависности од аутора, па је ово и даље отворено питање које би требало адекватно истражити. Од новембра 1941. логор је знатно проширен – саграђен је Логор бр. 3, а затим и Логор бр. 4. У Јасеновац су довођени „непожељни“, без обзира на вероисповест. Ово је такође била карактеристика логора Стара Градишка. У Старој Градишки и Јastreбарском су убијани нарочито жене и деца.

Усташки логор смрти у Јасеновцу изграђен је за највише 3.000 затвореника, али штаб поглавника Анте Павелића у Загребу није делио ово мишљење, па је 27. априла 1942. свим локалним установама издато саопштење „да Јасеновац

може да прими неограничен број затвореника” (McCormick, 2017). Логорски комплекс у Јасеновцу заузимао је површину од 240 километара квадратних, од места Крапје – 12 километара западно од Јасеновца, и Дубичких (Баћинских) кречњака – двадесетак километара узводно реком Уном до Старе Градишке – око 30 километара на истоку, и од Струга на северу до линије Драксенић–Бистрица на југу (Mirković, 1980, str. 7).

Концентрациони логор Јасеновац – за разлику од привремених, импровизованих логора направљених одмах по проглашењу НДХ – био је први систематски изграђен концентрациони логор и место највећег страдања на територији окупиране Југославије (Barbić, 1987, str. 67). Због италијанских захтева за поновном окупацијом Зоне Б, која је обухватала госпићку групу логора (Госпић, Јадовно, Паг), НДХ је морала да склони своје оружане снаге и да затвори ове концентрационе логоре. Стога се захтевао безбедан простор који се могао користити у предвиђене сврхе: за истребљење једног дела становништва, али и за робовски рад. Истраживања која су обављена до данас, затим објављени историографски радови и мемоари још нам нису дали одговор због чега је тачно основан логор у Јасеновцу. Упркос томе, мора се напоменути да је географски положај Јасеновца повољан јер се до њега долази копном, железничком пругом и воденим путевима, а такође је релативно близу Загреба (отприлике 100 километара); окружен је водом (реке Сава, Уна и Велики Струг), захваљујући чему су насеља и логор били заштићени од могућих напада, а с друге стране мочварама Лоњско и Мокро. Стари, недовршени пројекти за исушивање мочвара и унапређење земљишта

послужили су усташама као лукав изговор помоћу којег су заварали јавност и прикрили праву сврху изградње логора на овом подручју. Због тога је основана и Дирекција за унапређење земљишта и регулационе радове.

Јасеновац је први усташки логор који је функционисао по нацистичким принципима (Greif, 2021). Макс Лубурић, усташки званичник који је управљао логором, провео је извесно време у Немачкој, као гост Гестапоа, почетком октобра 1941. године. Том приликом је посетио неколико немачких концентрационих логора и, по повратку у НДХ, реорганизовао је постојеће логоре и отворио нове по узору на оне у Немачкој.^[10] У Јасеновцу је образовано „Заповједништво сабирних логора Јасеновац”.

Систем логора у Јасеновцу обухватао је логоре од броја 1 до 5, као и друге логорске објекте и локације (губилишта, имања итд.) (Greif, 2021). „Јасеновац Логор бр. 1” налазио се у близини села Крапје, 12 километара узводно (западно) од Јасеновца. Прве групе затвореника доведене су у две дрвене куће на штулама, у ограђеном простору наомак шуме Горња Крндија, поред Струга, између села Крапје (где је касније основана Официрска школа) и Плесма.^[11]

„Јасеновац Логор бр. 2”, познат као „Шума”, налазио се у области Брочке Јасенине, на путу Јасеновац–Брочице, дуж ивице шуме Доња Кр-

ндија. На простору ограђеном жицом биле су три бараке. Због јесењих поплава, у новембру 1941. усташе су срушиле логоре бр. 1 и 2 и побиле већину затвореника. Преостали су послати у индустријски комплекс ортачке компаније „Бачић” (1,5 километар дуж Саве од центра Јасеновца), где је направљен „Јасеновац Логор бр. 3”, познат као Циглана.^[12]

У самом граду Јасеновцу постојала је индустријска зграда по имену Кожара, која је претворена у Логор бр. 4. У неким документима је логор у Старој Градишци означен као „Заповједништво сабирног логора Стара Градишка”, а у другим као Логор бр. 5 у логорском комплексу Јасеновац (Miletić, 1986, str. 23). Осим званичног назива „Усташка обрана / Заповједништво сабирних логора Јасеновац” или само „Заповједништво сабирних логора Јасеновац”, коришћени су и други називи: „Концентрациони логор Јасеновац” и „Сабирни и радни логор Јасеновац” (Miletić, 1986, str. 20–21).

Логори Усташке надзорне службе (УНС), иако су носили назив сабирни и радни логори, заправо су били предвиђени за истребљивање (*Vernichtungslager*). Ово је нарочито очигледно на примеру групе логора у Јасеновцу, а пре њиховог оснивања, госпићка група логора чак није ни носила назив „радни логори”. Заповједништво сабирних логора Јасеновац такође је у

[10] „Капетан Лубурић је направио планове за логоре још док је био у емиграцији. Након посете немачким логорима, они су унапређени” (одломак из Извештаја Зигфрида Кашеа који је у фебруару 1942. поднет Министарству спољних послова Рајха о ситуацији у концентрационом логору Јасеновац) (в: Barbić, 1986, str. 170).

[11] Плесмо – хрватско село у којем је Комунистичка партија Југославије деловала још 1935. године, а чије је становништво масовно приступило Народноослободилачкој борби; још пре рата ово село било је познато као „Мала Москва”.

[12] На главној капији стајао је велики натпис „Радна служба / Radna služba / Усташка обрана / Сабирни логор бр. 3” и велико слово У (усташко обележје изнад којег је писало „Све за Поглавника”).

Фотографија 2: Улазна капија у Јасеновац

Фото-документација Спомен-подручја Доња Градина. Преузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана* Гидеона Грајфа (Teper LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

одређеним периодима било задужено за логоре у Ђакову,^[13] Лепоглави, као и за њихова имања, а осим имања близу логора (Млака, Јабланац, Бистрица, Гређани итд.) постојале су и испоставе у Феричанцима и Обрадовцима (в. Zečević-Porović, str. 245–247; Danon, str. 68).

За надзор логора у Јасеновцу биле су задужене јединице Усташког одељења за обрану з (одељење за логоре) које је именовано у засебну војну формацију. Припадници Усташке обране, осим што су директно обезбеђивали логор и обављали стражарске дужности, такође су чували затворенике који су радили ван логора, а учествовали су и у појединачним и масовним ликвидацијама, као и у репресивним мерама на

простору око логора у Јасеновцу (Barbić, 1986, str. 163).

Логором је управљала спољна управа, тј. усташе са „Заповједником“ на челу. Она је имала неколико различитих „одељења“ која су издавала радне наредбе, организовала набавку, спроводила казне, испитивања, тортуру и ликвидације. Они су одржавали контакт са установама ван логора, док је интерна управа обухватала „логорника“ (затвореник који је обично био криминалац или заточени усташа, мада су некада чак и логорници били пристојни и некомпромитовани) и „групнике“, вође група од стотину, педесет или десет логораша (обично доушници, криминалци и силеџије).

У логор су довођене две категорије затвореника: осуђеници и они без пресуде. Према Законској уредби о принудном интернирању непожељних и опасних лица у сабирне и радне логоре, дужина заточеништва варирала је од три месеца до три године. Ове пресуде, које је издавала усташка полиција као огранак УНС-а, биле су пародија јер су сви затвореници заправо били осуђени на смрт, а такозвани „трогодишњаци“ (затвореници са затворском казном од три године) убијани су одмах по доласку (Barbić, 1986, str. 163).

Суровост и изопаченост начина погубљења, њихов број и обим указују на то да злочини почињени у Јасеновцу „превазилазе све што човек може замислити“ (Iveković, 1945, str. 16). Убијање ватреним оружјем, ножевима, маљевима, чекићима, батинама, секирама, тестерама,

[13] „Убрзо по доласку логорашица из Старе Градишке, Усташка обрана је преузела интерно управљање над логором у Ђакову. Усташе су стигле у логор 29. марта 1942, а предводили су их Љуба Милош и усташки заставник Јозо Матијевић. Заузет је сваки прилаз логору, а стражари су замењени“ (в. Vasiljević, 1985, str. 195).

вешање, давлeње, спаљивање, исцрпљивање напорним радом, изгладњивање, жеђ, зараза, тровање, смрзавање, мучење и садизам – све ово се свакодневно дешавало у јасеновачким логорима (Barbić, 1985, str. 153–178).

Једна од најважнијих карактеристика логора у НДХ била је то што ни Немачка ни Италија нису биле директно укључене у њихово управљање.^[14] У ствари, фашисти у Италији и Немачкој често су се противили усташкој управи над логорима. Нацистички режим захтевао је да усташе усвоје антисемитске политике и врше прогон Јевреја. Павелић и његове усташе прихватили су нацистичке захтеве, али су њихове расне политике биле првенствено усмерене на истребљивање српског становништва (McCormick, 2017). Када су усташама били потребни нови регрути за уништавање Срба, НДХ се чак удаљила од нацистичке антисемитске политике, обећавајући почасно аријевско држављанство, а самим тим и слободу, Јеврејима који су били спремни да се боре за НДХ (Tanner, 1997, str. 149). Како је ово био једини законити начин да избегну смрт и прогон, одређени број Јевреја придружио се оружаним снагама НДХ.^[15]

Јасеновац и Аушвиц

Анализа природе, суштине и карактера Аушвица и његово поређење са Јасеновцем дозвољава, без икаквог претеривања или лажног представљања, да говоримо о историјском и

моралном значењу Јасеновца. Ервин Милер, преживели логораш из Јасеновца, изјавио је следеће: „Логор је заиста био озлоглашен због своје бруталности, где је систематско уништавање превазилазило чак и нацистичке методе. Често се о њему говорило као о Аушвицу на Балкану” (Greif, 2021).

Док је Аушвиц широм света постао симбол и синоним за суровости Холокауста, многи уопште и не знају да је Јасеновац постојао – чак ни они који се интензивно баве историјом Другог светског рата и Холокаустом. Ово је, наравно, чињеница коју би што пре требало променити! Оба логора, и Аушвиц и Јасеновац, мада су припадали различитим географским просторима, синоними су и симболи крајње сурових режима које су заступали: Аушвиц је постао синоним за целокупан Холокауст, а Јасеновац за усташки злочиначки режим.

Јасеновац и Аушвиц подједнако отелотворују нечовечне принципе два режима и њихов зликовачки став према свима које су сматрали непријатељима, непожељним или инфериорним особама, или онима који нису са ентузијазмом подржавали режим.

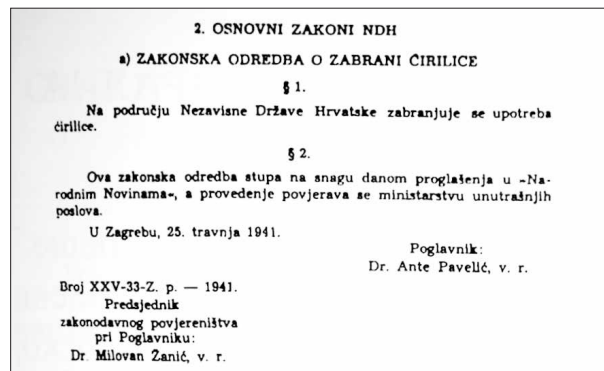
Исцрпно поређење низа логора у Аушвицу и у Јасеновцу открива бројне истоветне аспекте у погледу развоја логора, технике убијања и става злочинаца према логорашима. Наравно, постојале су и значајне разлике између Јасеновца и Аушвица због порекла и менталитета злочинаца и њихове психологије.

[14] в. <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/Holocaust/Jasenovac.html>

[15] Поједини аутори наводе број од 5.000 (в. Tanner, 1997, str. 149–150).

Из нараштаја у нараштај, људско друштво је развијало кодекс моралних вредности како би заштитило своја културна достигнућа и унаредило моралне кодексе цивилизација. Овај систем моралних кодекса био је у потпуности поништен како у Аушвицу тако и у Јасеновцу (Greif, 1998, str. 10). Три хиљаде година цивилизације уништено је у тренутку и замењено разорним, убилачким, нељудским низом вредности. Тама је прекрила човечанство и милиони људи морали су да живе под суровом страховладом. Управо је ово Јехиел Де-Нур имао на уму назвавши Аушвиц „другом планетом“. Аушвиц, највећи нацистички концентрациони логор и логор смрти, и Јасеновац, највећи комплекс усташких концентрационих логора и логора смрти у Хрватској, били су места која заслужују назив „пакла на земљи“ (Greif & Carlsen, 2012, str. 237–292). У наставку рада упоредићемо та два пакла.

Нацистички и усташки режими били су мотивисани теоријом о раси, која је управљала њиховом политиком и поступцима. Национал-социјалистичка теорија о раси била је средиште свих сфера јавног живота у Немачкој од 30. јануара 1933. па надаље. Када је нови режим дошао на власт, читава нација је опсесивно разматрала питање чистокрвности и расне чистоте. Резултати истраживања о расном пореклу били су пресудни за каријеру, па чак и за живот сваког појединца. Немачки лекари и генетичари су сарађивали са режимом, помажући у одређивању ко треба да буде укључен у специјални програм „еутаназије“, убиства оних који наводно не заслужују да живе. Антијеврејско законодавство било је засновано на расним начелима и довело је до масовне дискриминације и мржње усмере-

Фотографија 3: Законска одредба о забрани ћирилице, донета 25. априла 1941. Један у низу расних закона којима су Срби, Јевреји и Роми стављени ван закона.

Преузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана* Гидеона Грајфа (Teper LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

не против Јевреја у Немачкој, а затим и у свим земљама под немачком окупацијом (Długoborski & Piper, 2000).

Усташки режим био је под великим утицајем немачке теорије о раси и у потпуности ју је усвојио. Од првог дана постојања Независне Државе Хрватске, њена влада је спроводила расне законе против Јевреја, Срба и Рома, примењујући исте дискриминационе методе које су већ биле на снази у Немачкој. Расни закони снажно су утицали на свакодневни живот Јевреја, Срба и Рома који су изгубили своје место у правном систему, своја грађанска права и имовину. Напоследку, властима је законом омогућено да их депортују у концентрационе логоре (Greif, 2020b). Сви ти расни закони утабили су пут политици уништења.

Као резултат расног законодавства и политике дискриминације против елемената дефинисаних као непријатељски за дух хрватске нације, Срби и Јевреји морали су да носе иденти-

Фотографија 4: „Православни знак“

Преузето, уз дозволу аутора, из књиге Јасеновац, Аушвиц Балкана
Гидеона Грајфа (Teper LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

20 | фикационе ознаке у циљу њиховог понижавања у јавности. Јевреји су морали да носе слово „Ј“ као „Juden“ или Јевреји, а Срби слово „П“ као „православци“.

Аушвиц је познат као највећа „фабрика смрти“ међу логорима које је нацистичка Немачка основала да би спровела тзв. коначно решење јеврејског питања (Greif, 2005). Међутим, на самом почетку Аушвиц није био логор смрти. Првобитна намера националсоцијалистичких власти била је да се изгради затвор за локално пољско становништво, осумњичено за непријатељско расположење и опасност по немачку војску, или окривљено због пружања отпора.

Претварање Аушвица у фабрику смрти било је резултат претходног искуства, заснованог на немачким методама масовног убијања које је било спроведено у операцији Барбароса. Ова операција започела је 22. јуна 1941. године. У оквиру те операције, специјалне јединице (*Einsatzgruppen*) погубиле су готово 1,6 милиона Јевреја, углавном стрељањем, а једним делом и у душегупкама. Овај систем масовног убијања био је проблематичан за извршиоце из неколико

разлога. Био је сувише спор, скуп и психолошки проблематичан за убице, који су морали да гледају жртвама право у очи.

Током неколико месеци масовног убијања које је спровођено у кланцу Бабин Јар, немачки заповедници задужени за „коначно решење“ одлучили су да потпуно промене методе, уводећи уместо стрељања сталне центре за убијање у којима се неће користити пушке, него отровни гас (Rees, 2005). Нови систем је решио све проблеме које сам управо поменуо. Убијање је било јефтиније и брже, а убице нису морале да гледају жртвама у очи. Једини контакт са жртвама били су крици који су допирали из гасних комора и који су одјекивали по читавој околини.

Процес масовног убијања у Аушвицу био је потпуно безличан (Długoborski & Piper, 2000). Као што ћемо видети касније, систем у Јасеновцу се разликовао. Убијање се вршило лично, директно и ручно – било је то блиско, интимно и острашћено убиство (Greif, 2021).

На основу злочиначке и патолошки изопачене идеологије националсоцијалиста и усташа, лако је препознати сличности између ова два логора. Усташки режим био је у великој мери под утицајем нацистичке Немачке и њене идеологије, па је на све начине желео да покаже своју блиску повезаност са националсоцијализмом. Најбољи пример за ово јесте чињеница да су коначно решење јеврејског питања усташе у Југославији представиле још пре Немаца. Када су у априлу 1941. усташе почеле да спроводе антијеврејске мере, немачке нацистичке власти још нису биле ни донеле одлуку о „коначном решењу“ (Greif, 2020b).

Процес убијања у Аушвицу био је стерилнији и чистији, са извесном удаљеношћу између убица и њихових жртава, док је процес убијања у Јасеновцу био много непосреднији, а убице су уживале да гледају жртвама у очи и да их муче, без икакве потребе за физичком дистанцом приликом вршења злочина. Ова одлика показује да су усташке убице поступале много варварскије него Немци, што је чињеница коју су чак и Немци у обиласку Јасеновца наводили у својим извештајима. С тим у вези, треба поменути извештај генерала Глајза фон Хорштенауа, немачког војног изасланика у Загребу. По мишљењу немачких официра, усташке методе убијања биле су сувише дивље и варварске у поређењу са системом који се примењивао у фабрикама смрти (Аушвиц-Биркенау, Хелмно, Белзец, Треблинка, Мајданек, Собибор, Мали Тростанец). Упркос својим демонским неделима, Немци су ипак желели да буду сматрани културнима.

Фотографије које постоје указују нам на забаву и уживање усташких убица док врше злочине. Нису имали психичких проблема док су вршили зверска недела нити их је мучила грижа савести. Ова разлика нам омогућава да установимо да је процес убијања у Јасеновцу био много варварскији, суровији и примитивнији (Greif, 2020a, str. 560–561). „Софистицираност” која је Немцима била неопходна да би заштитили своју „душу” није ни најмање била потребна усташким убицама.

Да би се спровео нови систем убијања у Аушвицу, развијен је нови процес масовног убијања, заснован на употреби отровног гаса. Почетком 1942. припремљена су два места за масовно убијање у Биркенауу, логору у оквиру

Аушвица, у који је активност убијања пренета из главног логора. Убијање се спроводило у две зграде, познате као „Црвена кућа” или „Бункер 1”, односно као „Бела кућа” или „Бункер 2”.

Прве групе Јевреја које је у смрт послала Главна безбедносна канцеларија Рајха (RSHA), стигле су у нове објекте за погубљење у Биркенауу у фебруару 1942. године. Услед процеса даље модернизације, два бункера била су привремено напуштена, а у пролеће 1942. изграђене су четири нове зграде – гасна комора и крематоријуми 2–5.

Таква стална тенденција модернизације индустријског масовног убијања упадљиво се разликује од масовног убијања у Јасеновцу, где се овај процес може описати као крајње примитиван од почетка до самог краја. То не значи да је примитивност имала било какав утицај на број жртава, већ указује на примитивни начин размишљања хрватских усташких злочинаца, који су уживали у сопственим зверским начинима убијања, не покушавајући да нађу начине за модернизацију, потпуно задовољни постојећим методама.

Немачки метод личио је на типичан индустријски процес јер је циљ био постићи најбоље резултате (у овом случају, убиства што већег броја невиних људи) уз најмање трошкове. Упркос томе, тимови у овим логорима, подједнако и немачки нацисти и хрватске усташе, имали су веома значајан заједнички именилац. Били су обучени да не показују ни најмањи осећај милости, саосећајности или емпатије према својим жртвама. Напротив, уживали су у бруталном и агресивном поступању и тражили нове методе мучења, начин на који ће продужити умирање затвореника, такмичећи се ко ће нанети најгоре муке, понижење и смрт.

Усташе су, међутим, веома радо прљале руке – што су им руке биле крвавије, то су били срећнији.

У немачким објектима за убијање, начело непрљања руку примењивано је тако што су јеврејски робови увођени у низ активности, омогућивши немачким убицама да не окрваве руке. Стотине Јевреја регрутовани су у специјални одред познат као *Sonderkommando*, који је морао да обавља крајње понижавајуће послове у процесу убијања, мада су сам чин убијања ипак вршили искључиво немачки есесовци. Робови су морали да односе тела убијених Јевреја у крематоријум, да са њих скидају драгоцености и ваде златне зубе, а женама да секу косу, да тела убацују у пећи и да на крају односе пепео у оближњу реку. На тај начин су починиоци морали само да издају наређења, не обављајући посао сопственим рукама. Безлични метод убијања у Аушвицу начелно се заснивао на чувеном говору Хајнриха Химлера, вође СС-а, у којем је он нагласио следеће: „Никада нећемо упрлати руке, остаћемо чисти.” Потребу да се остане чист наметали су обрасци понашања немачког особља у логорима. У Јасеновцу није постојала таква идеја о чистоћи.

Правила у Аушвицу била су јасна и непроменљива: постојала је значајна разлика између оних које је, одмах након одабира на рампи, лекар слао у смрт, и оних који су могли да преживе извесно време радећи као робови (Wagner, 2000).

Они који су били осуђени на смрт, 75–90% придошлица, обично нису живели дуже од 4 сата по доласку. Остали, њих 5–15%, били су одабрани за робове.

Људима који би постали логораши највећа потешкоћа била је како преживети у нечовечним условима у логору. Било је нарочито важно сачувати жељу за животом. Та жеља да би и даље хтели да живе била је пресудна за логораше. Преживели из Јасеновца говоре о истом психолошком начелу. Све док су још увек имали жељу или страст за животом, имали су шансу да преживе. У Јасеновцу је, међутим, живот логораша био много хаотичнији; није постојао исти низ сталних и јасних правила којима би се затвореник могао прилагодити како би повећао своје шансе да преживи.

Оба логора прошла су кроз дугачак процес динамичног развоја. Као што сам већ поменуо, Аушвиц није основан као логор смрти. Године 1940, прво је био намењен локалном пољском становништву, као велики затвор за Пољаке осумњичене да су непријатељски расположени према немачким окупаторским снагама или да припадају пољском покрету отпора (Gutman & Bergenbaum, 1994). Тек крајем 1941, након донете одлуке о „коначном решењу”, Аушвиц је постао логор смрти, у којем је требало спровести „коначно решење“ јеврејског питања. Од јуна 1941. ово је био и концентрациони логор или велики затвор за совјетске ратне заробљенике који су ухваћени током операције Барбароса.

То што до краја 1941. године Аушвиц још није био фабрика смрти не значи да се са логорашима није поступало брутално и зверски, нити да нису убијани. То није тачно. Многобројни логораши су умирали или бивали погубљени од првог дана постојања Аушвица, због тешких услова, суровости стражара, као и суштинске политике малтретирања, дехуманизације и изгладњивања.

Јасеновац је од првог дана био место смрти и за тамошње масовно убијање није била потребна никаква званична одлука о коначном решењу (Greif, 2020a). Ипак, чак је и Јасеновац доживео извесне промене проузроковане ратним дешавањима или политичким померањима у региону, те је зависио од успеха и пораза нацистичке Немачке.

Методе убијања у Јасеновцу су се с временом развијале и постајале екстремније и суровије, утемељене на истим принципима нечовечности и немилосрдности, у покушају да се логорашима нанесу најстрашније патње.

Друга разлика односи се на политику тајности: Немци су покушавали да сакрију реалност од својих жртава ширећи лажи и нетачне информације о ономе шта их чека, прикривајући губилишта као тушеве или јавна купатила. Убице из Јасеновца биле су непосредније и, сматрајући да немају ништа да крију, своја злодела су вршили под отвореним небом (Greif, 2020a).

Оно у чему је сличност потпуно јасна јесте похлепа Немаца и усташа. Жртве, без обзира на то да ли ће бити убијене или затворене, морале су да предају све што су имале. Имовина попут станова, рачуна у банци, накита и осталих драгоцености већ им је била одузета пре њиховог доласка у логор. Немци су неоспорно били највеће убице у историји, али и највећи пљачкаши. Усташе су поступале на сличан начин, па су већ у априлу 1941. почеле да одузимају имовину Јевреја и Срба.

Усташке власти, под вођством „поглавника“ Анте Павелића, покушавале су да имитирају Немачку и тако постале још екстремније од ње (McCormick, 2017). Ђак је желео да надмаши учитеља.

Фотографија 5: Жена са децом стиже у Јасеновац
Преузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана*
Гидеона Грајфа (Teper LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

Друга сличност јесте чињеница да су логори били држава унутар државе. Ниједно министарство, суд нити политичар нису могли да утичу на стварност правила у логорима. Есесовци и усташе су логоре видели као сопствено краљевство, сматрајући да могу да раде све, без икакве

критике, провере или казне. Мислили су да могу заувек да наставе са својим варварским злочинима. Наиме, Аушвиц и Јасеновац били су међу концентрационим логорима и логорима смрти који су најдуже опстали и наставили су да функционишу готово до самог краја рата – први до јануара, а други до априла 1945. године.

Логорско особље је до последњег тренутка било убеђено да се тако може наставити заувек, не схватајући да ће се рат веома брзо завршити. За нацистичку Немачку су „коначно решење“ и постојање Аушвица 1943. и 1944. године били битнији од било којег другог националног интереса, па су чак постали и најбитнији национални интерес (Posner & Ware, 1986). У светлу предстојећег пораза у рату, уништавање јеврејског народа сматрано је најважнијим циљем. Усташе су дошле до истог закључка, сматрајући очување Јасеновца најважнијим интересом НДХ (Greif, 2021).

Још једна сличност јесте то што је у оба логора у потпуности изгубљена светост живота. Живот жртава није имао никакву вредност, док се смрт величала. У оба логора, смрт је претворена у уметност и идеологију. Изгледа да су се есесовци и усташе међусобно такмичили у суровости и у томе ко ће бити већи варвари и садисти. Политика нечовечног става владала је на оба места, па је логорашима било ускраћено свако људско достојанство, основни услови за живот, минимални хигијенски услови, у покушају да се уништи њихов унутрашњи дух и психа, па је искоришћавана њихова телесна снага, да би на крају били убијани на разне начине: тровањем гасом, спаљивањем, касапљењем, изгладњивањем, батинањем, вешањем итд.

У оба логора дошло је до извртања вредности. У Аушвицу, баш као и у Јасеновцу, усвојена је другачија скала вредности која је потпуно супротна уобичајеним вредностима у свету пре Другог светског рата. Другим речима, промењено је свих десет заповести. На пример: „Не убиј“ је преиначено у „Убиј“. Јеврејски песник Пол Селан написао је чувену реченицу: „Смрт је господар из Немачке.“ Исто се може рећи и за усташе: „Смрт је господар из Хрватске.“

Упркос осећају уверености да неће уследити никаква казна за злодела, оба логора имала су строге безбедносне мере како би се спречило да спољни свет сазна шта се у њима дешава. Сходно томе, уложени су крајњи напори да се затвореницима не дозволи да побегну. Сваки покушај бекства сматран је највећим злочиним.

У поређењу са Аушвицом, поједини логори у оквиру Јасеновца били су намењени само женама или деци (Greif, 2020a). Додатни логори у Аушвицу нису имали такве објекте, па су жене и мушкарци боравили у истом логору, мада физички раздвојени.

Оба логора су се трудила да искористе физичку снагу или енергију затвореника за сопствену добробит, оснивајући фабрике или радионице, јер је на тај начин било лако заменити радну снагу новим робовима. Међутим, слична политика ускраћивања хране или одговарајућих услова рада доводила је до брзе смрти робова у оба логора, те индустрија односно полуиндустрија у логорима није била продуктивна због нечовечног поступања са затвореницима.

Оба логора су затвореницима ускраћивала основне потребе људских бића. Између осталог, важно је нагласити недостатак одговарајуће

здравствене неге. Логораши који би се разболе-
ли или преморили нису могли да добију помоћ,
па су умирали у мукама, без довољно лекова, а
некада без икаквих лекова. Болница у Аушви-
цу није имала ништа заједничко са нормалним
клиникама или болницама и није обезбеђивала
праву негу нити лекове (Gutman & Berenbaum,
1994). Ситуација је била слична у Јасеновцу. Бо-
лесни логораши, знајући да неће бити лечени
нити излечени у такозваној болници, више су во-
лели да ћуте, па су настављали свој робовски рад
у нади да ће се природним путем излечити. На
оба места логорашима је било јасно да уколико
се пожале на здравствене проблеме, биће само
корак ближе смрти. На оба места је медицинско
особље било укључено у злочиначке радње.

Када се упореде Аушвиц и Јасеновац, мо-
гло би се рећи да је Аушвиц припадао 20. веку,
док нас Јасеновац подсећа на инквизицију из 16.
века, која је примењивала примитивне методе
мучења и убијања. Нажалост, те примитивне
методе нису биле мање ефикасне од немачких.

„Модерна“ природа Аушвица и примитив-
на природа Јасеновца могу се сагледати и на
примеру њихове управе. Аушвиц је имао вео-
ма модеран административни систем (Gutman
& Berenbaum, 1994). Састојао се од неколико
одељења, имао је секретарице, преводиоце, ађу-
танте, техничко особље итд. Све то је повезано
са немачком владом. Наравно, постојао је ог-
роман раскорак у уобичајеној преписци између
канцеларија, али не треба заборавити да је ова
преписка имала за циљ да сакрије велики злочин.
С друге стране, Јасеновац није имао ништа од
тога. Није имао канцеларије, редовну преписку
нити интелигентне јеврејске секретарице.

Фотографија 6: Старији човек скида бурму
на уласку у логор.

Фото: Спомен-подручје Јасеновац, фото-монографија Наташа Матаушић
Преузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана*
Гидеона Грајфа (Teper LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

Била је то примитивна стварност без потребе
за званичном администрацијом. У поређењу са
Аушвицом, у Јасеновцу нису састављани никак-
ви тајни дневници нити извештаји (Greif, 2021).
Најважнија документа из Аушвица, позната
као „Свици из Аушвица“, описују бедан живот
Јевреја који су припадали „специјалном одреду“.

На оба места, логораши никада нису губили
наду да ће бити ослобођени и увек су покушава-
ли да побегну. У Аушвицу је, релативно гледано,
то било лакше, па су на стотине логораша поку-
шавали да побегну. Већина није успела у томе,
баш као ни у Јасеновцу, где су логораши покуша-
вали да беже упркос томе што је то било много
компликованије и ризичније. Тек пред крај рата
су поједини логораши успели да побегну. Стални
покушаји бекства доказују нам да дух логораша
није био уништен.

Још једна значајна разлика јесте то што је у Аушвицу деловао веома добро организован покрет отпора (Czech, 1997). Насупрот томе, у Јасеновцу нису постојали услови за стварање таквог покрета.

Сличност између два логорска система првенствено почива на чињеници да је национал-социјализам био сличан усташкој идеологији. Обе идеологије биле су екстремне и деструктивне, а смислиле су и спровеле убилачке планове који су довели до уништења милиона невиних људи. Ако схватимо да се усташтво уопште не разликује од нацизма, могли бисмо боље схватити злочиначке чинове владе НДХ.

Од изузетног значаја јесте то што су усташе увеле коначно решење још пре Немаца (Greif, 2020b). Прогон Јевреја, њихова депортација у логоре у Јасеновцу, одузимање имовине и све антијеврејске мере били су уведени пре него у Немачкој, где је коначно решење почело да се примењује тек 1941. године. Јасеновац је постао кланица за југословенске Јевреје, иако у то време Аушвиц још није био концентрациони логор (Lituchy, 2006). Намеће се закључак да су усташе биле брже од Немаца у свом коначном решењу или да су усташки злочини били коначно решење донето пре правог коначног решења.

Политика прогона коју је спроводила хрватска влада примењивана је много брже него у Немачкој. Хрватски ђак био је много бржи од свог немачког учитеља.

Аушвиц и Јасеновац симболизују екстремну политику дехуманизације како тела тако и духа, а средства за постизање тих циљева била су превасходно застрашивање и понижавање. Светост људских бића није постојала – једина

људска бића била су саме убице, које су добијале најбоље могуће услове и храну и уживале у имовини својих жртава. Дехуманизација је спроведена над свим затвореницима у оба логора, углавном над Србима, Јеврејима и Ромима, као и свима осталима који су сматрани опасним, непожељним или инфериорним. У појединим случајевима, када су били спремни да сарађују, логораши би добијали боље услове, али не и јемство да ће тако заувек остати.

Оба логора имала су две категорије људи: групу која је имала све и групу која није ништа имала. У оба логора био је прихваћен став о непотребним патњама како би се забавили они који наносе патње. Починиоцима није било довољно убити, односно погубити логораша не наносећи му патње. Уколико логораш није био мучен и понижен, његова смрт није била довољна. Непотребно мучење је израз који је сковао амерички социолог Данијел Џ. Голдхаген у својој књизи *Хитлерови спремни целашти* (1996). У ове сврхе је введен читав низ разних метода како би се продужио процес умирања уз наношење страшних мука жртви, с једне стране, и пружања забаве убицама, с друге стране. У Аушвицу и Јасеновцу су се могле исказати све потиснуте, сурове и зле емоције, без икаквог страха од последица.

У склопу таквог терора, логорске власти на оба места покушавале су да спроведу екстремну политику кажњавања за стварне и наводне преступе. За сваки вид непослушности затвореници су били строго кажњавани, а често и осуђивани на смртну казну.

Сличност између два логора огледа се у томе што су се, после рата, појавили покушаји да се умањи број жртава или да се они окарактеришу

као радни логори, а не логори смрти. Ова тенденција, у контексту Аушвица, позната је као порицање Холокауста, али бисмо исти израз могли употребити и за Јасеновац. Међу младим генерацијама постоји порицање Јасеновца и усташких злочина, што се, нажалост, задржало све до данас. У моралном смислу, ова појава се може сматрати другим, тј. поновним убиством жртава. Порицањем се жртве убијају по други пут, док се игнорисањем њиховог постојања скрнави њихово људско достојанство и уништава сећање на њих.

Пошто је наношење бола и бесконачне патње било важно починиоцима и у Аушвицу и у Јасеновцу, на личну иницијативу стражара смишљана су нова средства за мучење. У Аушвицу је најмаштовитије место за развој таквог оруђа било Политичко одељење (*Politische Abteilung*). Есесовац Вилхелм Богер је направио озлоглашени „Schaukel”. Била је то справа којом су се затворенику током испитивања ломиле готово све кости. Мучење затвореника било је свакодневна појава и није постојала граница у наношењу бола затворенику кога је требало казнити. Исто се догодило и у Јасеновцу, где је један усташки стражар измислио нову справу по имену „србосјек“, као и друге справе за мучење и убијање (Greif, 2020a). Места попут Аушвица и Јасеновца су људима са садистичким склоностима омогућила да се савршено изразе.

Понижавање је било од изузетног значаја у очима нациста. Понижавани су и Јевреји и припадници других нација. Омиљени облик било је јавно понижавање, уз учешће публике. Када је реч о Јеврејима, политика понижавања није прекинута ни 1941. године, када је промењена

политика Немачке. Од протеривања до коначног решења, Јевреји су морали да буду понижени чак и у тренуцима пре него што ће бити угушени у гасним коморама, када су мушкарци и жене морали да се скину до голе коже. Чак и пре тога, приликом масовног убијања које су спроводиле специјалне јединице (*Einsatzgruppen*), Јевреји су морали да се скину пре стрељања. У Јасеновцу је прихваћена иста политика понижавања да би се убице забављале.

И Аушвиц и Јасеновац имали су веома скромне почетке. Аушвиц је прво био мали концентрациони логор са свега 28 зграда, и о њему се говорило као о главном логору (*Stammlager*). Касније су додати нови, мањи логори. Најважнији и највећи био је Биркенау, који је отворен у октобру 1941. године. Касније су још 43 додатна логора постала део комплекса Аушвиц, познатог као „Interessengebiet“ (Adelsberger & Langbein, 1961). Аушвиц је затим подељен на три дела: „Главни логор”, „Биркенау” и „Моновиц”.

Захваљујући осећају самоуверености и моћи, оба логора су се непрекидно ширила. Године 1943. Аушвиц је постао империја. Имао је 44 додатна логора или огранка на површини од чак 40 километара квадратних (Megargee, 2009, str. 203–276). Исто важи и за Јасеновац, који се проширио и добио бројне додатне логоре на површини од 240 километара квадратних, где је било затворено на хиљаде људи. Због тога се Аушвиц и Јасеновац могу назвати краљевствима патње, дехуманизације и смрти (Greif, 2021). Брзо ширење оба логора симболизује колико су есесовци и усташе били опседнути моћи, а истовремено нам показује како је идеологија смрти постала значајна, па чак и популарна.

Фотографија 7: Спровођење заточеника у Јасеновац

Фото: Документарни филм из 1945. *Јасеновац*, Архив Југословенске кинотекеПреузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана* Гидеона Грајфа (Terer LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

Два сурова режима желела су да спроведу своју политику смрти, а у ту сврху им је било потребно много простора, док су без оклевања за спровођење те политике користили хиљаде стражара у покушају да се спречи бекство затвореника. Чудно је то што су се у ратним временима ове диктатуре усредсредиле на улагања која изискују огромну радну снагу, буџет и енергију које су иначе могле да употребе за ратовање.

Иако је број жртава важан, он не би требало да се сматра најважнијом методом у вези са Аушвицом или Јасеновцем. С обзиром на то да је смрт једне особе трагедија сама по себи, убијеној особи није важно колико је других људи убијено.

„Порицање Холокауста“ јавило се одмах по завршетку Другог светског рата, у покушају да се потисне помињање злочина немачких националсоцијалиста, да се преиначи њихов карактер или да се у потпуности одбаци постојање било каквог злочина. Већина оних који поричу Холокауст нису професионални историчари, са неколико изузетака, а своју аргументацију заснивају на лажним информацијама и изврнутим чињеницама. Један од професионалних историчара који поричу Холокауст био је Дејвид Ирвинг, који је у Великој Британији изгубио судски спор против професорке Деборе Липштат, а тај пораз задао је огроман ударац индустрији фабриковања лажи о Холокаусту. Занимљиво је то што је порицање готово у пот-

пуности усмерено на Аушвиц, што доказује у којој је мери Аушвиц симбол Холокауста. Немци су уништили машине за убијање пре него што су напустили овај логор, што онима који поричу истину помаже у извртању историје.

У случају Јасеновца, тактика је била готово идентична у покушају да се злочини сведу на минималну меру или да се промени значење овог логора, односно да се он окарактерише као радни логор, а не логор смрти, те да је смрт била последица животних услова, а не убиство. Иза тежње порицања стоји потешкоћа да генерације које живе након датих догађаја прихвате кривицу, да живе са њом, да замоле жртве и њихову децу за опроштај. Послератне генерације се надају да ће се смањивањем обима и избегавањем приче о злочинима ослободити гриже савести.

Потребно је истаћи да други и трећи нараштај не носе никакву кривицу. Они само преузимају заједничку моралну одговорност, што првенствено подразумева прихватање чињеница и покушај спречавања таквих злодела у будућности. Манипулисање бројем жртава је веома опасно оружје, а наша морална дужност јесте да спречимо било какво извртање чињеница о том броју. Већина историчара је сагласна са тиме да је укупан број жртава у Аушвицу око 1,5 милион, од чега су 90% били Јевреји. Остали извори наводе мање цифре, на пример 1,1 милион. Вишенационални меморијал на крају рампе у Биркенауу наводи бројку од 1,5 милиона. Разлог за разлику у броју жртава лежи у томе што немачке власти у Аушвицу нису пописивале оне који су бивали погубљени одмах по доласку, већ само оне који су постајали робови, што је свега 5–15% од укупног броја људи депортованих у

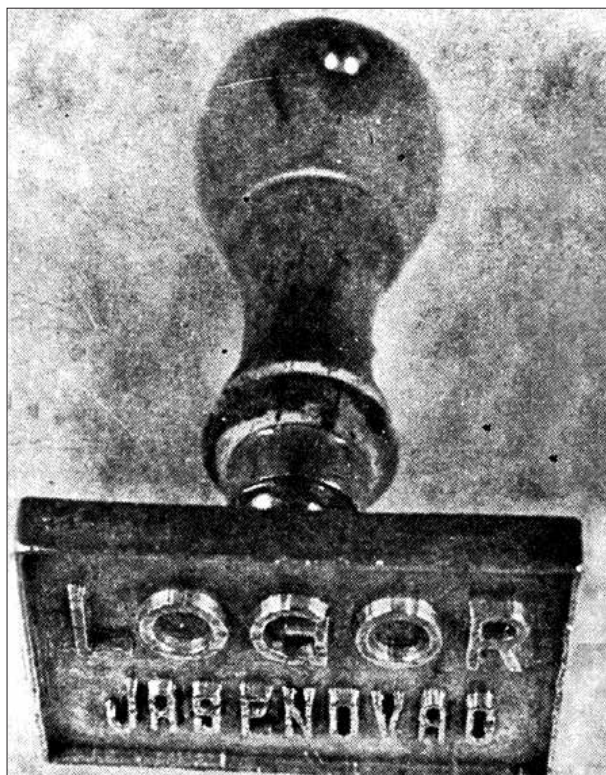

Фотографија 8: Озлоглашени управник усташког логора смрти Јасеновац, Вјекослав „Макс“ Лубурић (лево)

Фото: Документарни филм из 1945. *Јасеновац*, Архив Југословенске кинотеке. Преузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана* Гидеона Грајфа (Teper LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

овај логор. Проценат људи који су били одмах осуђени на смрт износи у просеку 75–90%.

Најпоузданији историчар који је покушао да утврди број жртава од усташке руке у Јасеновцу био је покојни Менахем Шелах. Он је објавио књигу *Историја Холокауста – Југославија* у оквиру великог пројекта института Јад Вашем, под насловом „Историја Холокауста“. Менахем Шелах се сматра највећим стручњаком за историју Холокауста у Југославији, а први је објавио комплетну историју јеврејског Холокауста на територији Југославије. Ево шта он каже о броју жртава: „Хрвати су у Јасеновцу убили више стотина хиљада Срба“, што подразумева најмање петсто хиљада Срба. Када је завршио писање ове књиге, рекао ми је како је уверен да је тај број много већи и да достиже један милион. Институт Јад Вашем у наводу о Јасеновцу на својој интернет страници помиње отприлике шесто

Фотографија 9: Печат логора Јасеновац.

Фото-документација Спомен-подручја Доња Градина. Преузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана* Гидеона Грајфа (Teper LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

хиљада Срба који су убијени у том логору. То значи да израелски научници у потпуности прихватају српски прорачун. Институт Шем Олам

помиње најмање седамсто педесет хиљада српских жртава.

Највећи број погубљења у НДХ извршен је у Јасеновцу. Међутим, тачан број је и даље предмет расправе. Према подацима хрватске Земаљске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, број жртава се креће од 500.000 до 600.000 (в. Barbić, 1988, str. 81–97; Barbić, 1985, str. 154–155; Miletić, 1986, str. 38).^[16] Историчар Томислав Дулић каже да је у Јасеновцу убијено 700.000 и додаје, што је по нашем мишљењу тачно, да ако је било више од 100.000 жртава, онда је Јасеновац свакако један од највећих концентрационих логора у Европи током Другог светског рата (Dulić, 2005, str. 281).

Према Херману Нојбахеру, специјалном изасланику Министарства спољних послова Трећег рајха за Југославију, у Јасеновцу је немилосрдно убијено више од 750.000 људи,^[17] док Булајић наводи да је број жртава премашио 700.000 (Bulajić, 2007). Историчар Владимир Дедијер цитира писмо Ернста Фика, генерал-мајора немачких СС трупа, од 16. марта 1944. године. У овом писму Фик наводи да су усташе побиле између 600.000 и 700.000 људи у Јасеновцу (Dedić, 1987, str. 644). Према новијим подацима Међународне комисије, у Јасеновцу и Доњој Градини је у смрт послато више од 800.000 невиних

[16] У првом тексту, Барбић наводи цифре дате о у другим радовима, између 400.000 и 800.000. Најчешће се наводи број од 700.000 жртава. Поједини аутори умањују овај број, наводећи 40.000 жртава (на пример, кардинал Кухарић на комеморативној миси за Алојзија Степинца 10. фебруара 1981); И. Супек и Ф. Туђман: 50.000. Поједини аутори помињу и број од једног милиона (Terzić, Bulatović i drugi). Обе групе усредсређене су на жртве које припадају њиховом народу.

[17] „Клање Срба од стране Хрвата је међу најстрашнијим масовним убиствима у светској историји. Био сам сведок када су се усташке вође хвалиле како је побијен један милион Срба, укључујући новорођенчад, децу, жене и старе“ (в. Neubacher, 1957, str. 31).

жртва, искључиво због тога што су били Срби, Јевреји, Роми или антифашисти.

Број жртава је тешко утврдити због неколико разлога. Први је то што су људи који су довођени у логоре били регистровани само уколико су имали личне исправе или неки сличан документ. Срби који су довођени са њива, а нарочито Роми, у већини случајева нису поседовали исправе. Осуђеници су били регистровани, али су логорска документа о томе ревносно уништена у два наврата. Да би сакрили своје злочине, УНС и Лубурић лично су наредили да се уништи логорска документација у децембру 1942. и јануару 1943, пре него што је УНС распуштен законском уредбом. Ликвидација логора у априлу 1945. подразумевала је и уништавање комплетне документације. Било је још покушаја да се сакрију докази о злочинима: преостали затвореници су убијани, лешеве су ископавани и спаљивани, док су рушене и спаљиване зграде у самом логору и у месту Јасеновцу. Исто тако, много жртава не само да није било пописано већ није ни прошло кроз логорске капије – уместо тога, били су директно одвођени на погубљење. Осим тога, број нестале деце је непознат зато што је много српске деце на силу покатоличено и послато у сиротишта или у старатељске породи-

Фотографија 10: Нож за масовно клање познатији под називом „Србосјек“, произведен у фабрици „Солинген“ - „да се рука мање замара“.

Фото-документација Меморијални центар Доња Градина Преузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана* Гидеона Грајфа (Teper LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

це. Из тог разлога је немогуће проценити колико их је побијено, а колико одведено из логора.

Врхунац усташких злодела против човечности без сумње је било оснивање специјалног концентрационог логора и логора смрти само за децу.^[18] Постојала су три таква логора: Сисак, Јастребарско и Јасеновац. Они су без преседана у историји човечанства, а чак ни Немци нису имали логоре искључиво за децу.

[18] „Геноцид над децом у НДХ најдрастичнији је вид планираног усташког коначног решења. Овакви логори за децу постојали су само у Независној Држави Хрватској и у њима је настрадало око 23.500 малишана. Јасеновац, најбруталнији и најозлоглашенији логор смрти у НДХ, однео је животе 19.432 деце. Већина убијене и идентификоване деце била је са Кордуна, из Лике, Баније, Славоније, Босанске Крајине, источне Босне и Херцеговине, где су углавном живели Срби, док су Јевреји претежно насељавали градска подручја. Била су то само деца, нека још у пеленама, која нису знала ни да кажу 'мама'. Имена деце чији су животи уташени у усташком коначном решењу током Другог светског рата идентификована су захваљујући исцрпној архивској грађи коју је закупила Комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. О овоме су писали Драгоје Лукић у књизи 'Били су само деца' и Милан Дашић у књизи 'Из колијевке у Јасеновац'“ (в. Greif, 2020a).

Фотографија 11: Адолф Хитлер и Анте Павелић, 1941.

Преузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана* Гидеона Грајфа (Teper LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

Идеолошка позадина злочина над децом у име нацистичке Немачке и у име усташа била је истоветна. Превладала је идеја да се деца која припадају непожељним расама морају сматрати „биолошком будућношћу“ тих раса, па се зато морају у потпуности елиминисати. Јеврејска, као и српска новорођенчад ће једнога дана порасти и можда хтети да се освете Немцима или Хрватима, што је ситуација која се морала спречити свим силама.

Логоре у Јасеновцу није ослободила војска, као што је то случај са Аушвицом. Логораши су сами извршили коначни пробој Јасеновца чак три месеца након ослобођења Аушвица 27. јануара 1945. године (Greif, 2021). Након савезничког бомбардовања логора у марту и априлу 1945, бројне зграде у оквиру логора су срушене, али је опсежно ископавање и уништавање лешева жртава и даље било у току. Лубурић је наредио да се сви затвореници погубе, а да логор и град Јасе-

новац морају бити срушени и спаљени до темеља како би се сакрили сви докази о почињеним злочинима. Последња група од 700 жена погубљена је 21. априла (Lituchy, 2006, str. 51, 114). Истог дана, преживели мушкарци (прозивци је присуствовало њих 1.073) закључани су у двоспратницу у источном делу логора (Mataušić, 2008, str. 115). У ноћи између 21. и 22. априла покушали су да побегну. Пробој је преживело само 106 логораша (Lituchy, 2006, str. 52). У пробој није кренуло 407 болесних, старих и немоћних логораша. Они су највероватније убијени и касније спаљени заједно у логорским зградама (Mataušić, 2008, str. 115). Свега неколико сати касније тог дана, затвореници из Кожаре такође су покушали да побегну. Преживело је само 11 од 176 логораша.

У напуштено село Јасеновац и уништени логор први је ушао Артиљеријски пук, 1. батаљон 4. српске бригаде 21. српске дивизије Југословенске армије, 2. и 3. маја 1945. године (Lituchy, 2006). Батаљону који је ушао у Јасеновац наређено је да сачува доказе о злочинима до доласка државне комисије која ће потврдити окупаторска недела. У логору су пронађене просторије за мучење, као и Пичилијева пећ, лешеви и костури затвореника (читава или само делови). Заробљено

је између 200 и 600 припадника војске НДХ, а зид око логора, 1,2 километра дугачак и 4 метра висок, срушен је. Паклу на земљи у облику Јасеновца напокон је дошао крај.

Разни примери поменути у овом историјском уводу наводе нас на закључак да међу злочиначким режимима постоје најгори, али некада чак и гори од најгорих. Нацистичка Немачка увела је злочине против човечности које свет до тада није видео. Анализирајући горе поменуте видове зла, није тешко закључити да су усташки режим и недела били још гори од оних у нацистичкој Немачкој. Изопачени усташки умови засенили су убилачке умове нациста у бројним аспектима. Усташке технике убијања биле су много бруталније, зверскије и злобније. Хрвати су надмашили чак и Немце у суровости и крвожедности (Greif, 2020a). Изгледа да су у потпуности изгубили човечност. Због тога се Јасеновац с правом може дефинисати као Аушвиц на Балкану. Истакли смо заједничке имениоце, разлике и истоветне аспекте и, мада није увек могуће упоредити два режима, у овом случају је легитимно, па чак и препоручљиво, упутити упозорење свету: Аушвиц и Јасеновац се никада не смеју поновити.

References / Литература

- Adelsberger, L., Langbein, H. (1961). *Auschwitz, Topographie eines Vernichtungslagers*. Köln.
- Barbić, A. (1985). Methods of Killing and Forms of Liquidation in the Concentration Camp Jasenovac, *Zbornik Centra za društvena istraživanja Slavonije i Baranje* 22(1), 153-178. [In Croatian]
- Barbić, A. (1986). In: A. Miletić (ed) *Concentracion Camp Jasenovac 1941-1945, documents*. Beograd: Narodna knjiga; Jasenovac: Spomen područje Jasenovac. [In Serbian]

- Barbić, A. (1987). The beginnings of the establishment of the concentration camp complex in Jasenovac, *Slavonski povijesni zbornik* 24 (1-2), 67-80. [In Croatian]
- Barbić, A. (1988). Contributions to the Problem of Researching Victims in the Concentration Camp Jasenovac from 1941 to 1945. In: *Slavonski povijesni zbornik* (81-97). Slavonski Brod: Centar za povijest Slavonije i Baranje. [In Croatian]
- Barbić, A. (s.a.). Contributions to the Research of the Ustasha Defence in Securing the Concentration Camp in Jasenovac. Round table *Jasenovac 1986*. Spomen područje „Jasenovac“, 161-170.
- Bulajić, M. (2007). *Jasenovac: The Role of Vatican in Nazi Croatia*. Beograd: Pešić i sinovi. [In Serbian]
- Czech, D. (1997). *Auschwitz Chronicle: 1939-1945*. New York: Henry Holt & Co.
- Danon, C. *Jasenovac, The Survivor's Stories, memoir manuscript prepared for printing*. [In Serbian]
- Dedijer, V. (1987). *Vatikan and Jasenovac: documents*. Belgrade: Izdavačka radna organizacija Rad. [In Serbian]
- Dizdar, Z. (1990). Camps in the Territory of the Northwest Croatia during World War Two 1941-1945. *Časopis za suvremenu povijest Zagreb*, XXII (1-2), 83-110. Available at: <https://hrcak.srce.hr/file/280842> [In Croatian]
- Długoborski, W., Piper, F. (2000). *Auschwitz 1940-1945. Central issues in the history of the Camp*. Oświęcim: Auschwitz-Birkenau State Museum.
- Dulić, T. (2005). *Utopias of Nation. Local mass killings in Bosnia and Herzegovina, 1941-1942*. Uppsala: Uppsala University.
- Greif, G. (1998). *The daily life of Auschwitz prisoners: 1998*, (28), 10, Yad Vashem – Holocaust and Heroism Memorial Authority, The Central School for the Teaching of the Holocaust.
- Greif, G. (2005). *We wept without tears: Testimonies of the Jewish Sonderkommando from Auschwitz*. New Haven: Yale University Press.
- Greif, G. (2020a). *Alojzije Stepinac, ustashas' vicar : convert or die : 101 reason why he can not be a saint*. Beograd: Knjiga komerc; Israel: Institute for Holocaust „Shem Olam“; Israel: Ono Academic College; USA: Foundation for Holocaust Education Projects in cooperation with the Poland Jewish Cemeteries Restoration Project – FHEP. [In Serbian; English; Italian]
- Greif, G. (2020b). *Ustasha final solution before Nazi final solution*. Beograd: Knjiga komerc; Israel: Institute for Holocaust „Shem Olam“; Israel: Ono Academic College; USA: Foundation for Holocaust Education Projects in cooperation with the Poland Jewish Cemeteries Restoration Project – FHEP. [In Serbian; English; German]
- Greif, G. (2021). *Jasenovac: Auschwitz of the Balkans: Ustasha empire of cruelty*. Israel: Institute for Holocaust „Shem Olam“; Israel: Ono Academic College; USA: The Foundation for Holocaust Education Projects in cooperation with the Poland Jewish Cemeteries Restoration Project – FHEP; Beograd: Knjiga komerc. [In Serbian; English; Hebrew]
- Greif, G., Carlsen, C. (2012). The Sonderkommando of Auschwitz – a historical overview. In: Z. Gerdovsky (ed) *In the heart of hell-the diary of a prisoner and of the leaders of the rebellion* (237-292).
- Gutman, I., Berenbaum M. (1994). *Anatomy of the Auschwitz Death Camp*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Israeli, R. (2013). *The Death Camps of Croatia: Visions and Revisions, 1941-1945*. New Jersey: Transaction Publishers.
- Iveković, M. (1945). *Unconquered Land: records from IV and V enemy offensives against the People's Liberation Army and Partisan Troops of Yugoslavia*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske. [In Croatian]

- Lengel Krizman, N. (1996a). Camps for Jews in the ISC. In: O. Kraus (ed) *Anti-Semitism, Holocaust, Anti-Fascism* (91–102). Zagreb: Židovska općina Zagreb. [In Croatian]
- Lengel Krizman, N. (1996b). Chronology of Jewish Suffering 1938–1945. In: O. Kraus (ed) *Anti-Semitism, Holocaust, Anti-Fascism* (247–256). Zagreb: Židovska općina Zagreb. [In Croatian]
- Lituchy, B. (2006). *Jasenovac and the Holocaust in Yugoslavia*. New York: Jasenovac Research Institute.
- Mataušić, N. (2008). *Concentration Camp Jasenovac: Photo-Monograph*. Zagreb: Spomen-područje Jasenovac. [In Croatian]
- McCormick, R. (2017). *Croatia Under Ante Pavelic: America, the Ustase and Croatian Genocide*. United Kingdom: Bloomsbury Publishing.
- Megargee, P. G. (2009). *Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Miletić, A. (1986). *Concentration Camp Jasenovac 1941–1945, Documents*. Beograd: Narodna knjiga; Jasenovac: Spomen područje Jasenovac. [In Serbian]
- Miliša, Đ. (1945). *In the Torturing Site – Hell of Jasenovac*. Zagreb: Naklada piščeve. [In Croatian]
- Mojzes, P. (2011). *Balkan Genocides: Holocaust and Ethnic Cleansing in the 20th century*. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield.
- Neubacher, H. (1957). *Sonderauftrag Südost 1940–1945 Bericht eines Fliegenden Diplomaten*. Göttingen: Munsterschmit-Verlag.
- Peršen, M. (1952). *Ustasha Camps*. Zagreb [In Croatian]
- Posner L. G., Ware, J. (1986). *Mengele. The Complete Story*. New York: McGraw-Hill.
- Rees L. (2005). *Auschwitz: The Nazis & the Final Solution*. London: BBC Books.
- Report about the Memorial Site Jasenovac (Analysis of the condition and the guidelines for development)*. (1980). In: J. Mirković (ed) (7). *Jasenovac: Spomen područje Jasenovac*. [In Croatian]
- Tanner, M. (1997). *Croatia: A Nation Forged in War*. New Haven: Yale University Press.
- The Rise of the State of Croatia* (1942). Zagreb [In Croatian]
- Tomašević, J. (2001). *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: Occupation and Collaboration*. Stanford: Stanford University Press.
- Vasiljević, Z. (1985). Collection Camp Đakovo. In: M. Konjević (ed) *Zbornik Centra za društvena istraživanja Slavonije i Baranje* (195). Slavonski Brod: Centar za društvena istraživanja Slavonije i Baranje. [In Croatian]
- Wagner, B. (2000). *IG Auschwitz. Zwangsarbeit und Vernichtung von Häftlingen des Lagers Monowitz 1941–1945*. München: K. G. Saur Verlag.
- Zatezalo, Đ. (2007). *Jadovno – Ustasha Camp Complex 1941*. Beograd: Muzej žrtava genocida. [In Serbian]
- Zečević, M., Popović, J. (1996). *Documents from History of Yugoslavia – State Committee for Establishing the Crimes of the Occupier and its Collaborators from World War*. Beograd: Arhiv Jugoslavije: ZAD. [In Serbian]

Internet sources / Интернет извори

<http://dictionnaire.sensagent.leparisien.fr/Bleiburg%massacre/en-en>

<http://www.jusp-jasenovac.hr/>

<https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/Jasenovac.html>

Gideon Greif

Shem Olam Holocaust Institute

Israel

Jasenovac, the Camp and its Historical and Moral Meaning

Summary

The paper gives an overview and stages of the development of the Ustasha concentration camp Jasenovac, during the existence of the “Independent State of Croatia” (ISC) in World War II. The fact is emphasized that the policy of the “Final solution” (for Jews and Romas, and in Croatia for Serbs as well), which was implemented by Nazi Germany, chronologically looking, was actually first applied in the ISC, and then in Germany. According to several criteria, the comparison is made between the concentration camps Auschwitz and Jasenovac, while particularly insisting on the brutality in the Ustasha killing of the victims in Jasenovac.

Keywords: concentration camps, “Independent State of Croatia”, Nazis, Ustasha, World War II

ДИРЕКТНИ НАЧИНИ УБИЈАЊА ЖРТАВА

1. Дављење у реци
2. Тровање цијанидом
3. Убијање чекићем
4. Убијање маљем
5. Убијање секиром
6. Убијање српом
7. Вешање
8. Одсецање главе
9. Масовно убијање „србосјеком“
10. Гушење рукама
11. Пререзивање гркљана
12. Пробадање ножем до смрти
13. Вађење срца из жртве
14. Устреливање
15. Премлаћивање насмрт гвозденим шипкама
16. Убијање трудница струјом

МУЧЕЊЕ ЖРТАВА КОЈЕ У ВЕЋИНИ СЛУЧАЈЕВА
ДОВОДИ ДО СМРТИ

17. Бацање живих жртава у јаме
18. Спаљивање живе жртве (поливање бензином)
19. Масовно спаљивање у пећима
20. Набијање на колац
21. Кување живих у казанима за сапун
22. Вађење органа из живих жртава
23. Бацање жртава псима и свињама
24. Бичевање до смрти
25. Драње коже жртава
26. Гажење до смрти
27. Укуцавање ексера у главу
28. Комадање тела жртава
29. Копање очију
30. Разапињање (са закуцавањем ексера)

DIRECT METHODS OF KILLING VICTIMS

1. Drowning in the river
2. Poisoning with cyanide
3. Killing with a hammer
4. Killing with a mallet
5. Killing with an axe
6. Killing with a scythe
7. Hanging
8. Decapitation
9. Mass killings with the "Serb-cutter"
10. Strangulation
11. Slitting of throat
12. Knifing to death
13. Removing the heart of the victim
14. Shooting from firearm
15. Beating to death with iron bars
16. Electrocuting pregnant women

METHODS OF TORTURE WHICH MOSTLY LED TO DEATH

17. Throwing the living into pits
18. Burning a living victim (dousing with petrol)
19. Mass burning in furnaces
20. Impalement
21. Boiling the living in vats for soap
22. Extracting organs from living victims
23. Throwing the living to dogs and pigs
24. Whipping to death
25. Flaying
26. Trampling to death
27. Driving nails into the heads of victims
28. Dismembering
29. Gouging out of eyes
30. Crucifying (with nails)

31. Одсецање тестиса
32. Ломљење костију
33. Премлаћивање
34. Набијање ексера под нокте
35. Везивање жртве и њено ваљање по дасци са ексерима
36. Вешање за ноге
37. Организовање гладијаторских борби (брат на брата)
38. Засецање ради пијења крви
39. Окивање ногу логораша букагијама (гвозденим ланцима)
40. Тровање хране каустичном содом
41. Прогоривање жртве лемилицом

ПОСЕБНИ НАЧИНИ УБИЈАЊА И МУЧЕЊА ЖЕНА

42. Вађење фетуса из стомака трудних жена
43. Силовање и набијање на колац
44. Силовање и одсецање дојки
45. Силовање и стављање живих пацова у гениталије
46. Силовање и стављање опушак у гениталије

ПОСЕБНИ НАЧИНИ УБИЈАЊА И МУЧЕЊА ДЕЦЕ

47. Разбијање дечије главе о зид
48. Разбијање дечије главе маљем
49. Набијање деце на бајонет
50. Ослепљивање деце тако што су терана да гледају сунце

СТАВЉАЊЕ ЖРТАВА У УСЛОВЕ КОЈИ НЕСУМЊИВО УЗРОКУЈУ ТЕШКЕ БОЛЕСТИ ИЛИ СМРТ

51. Изгладњивање
52. Држање затвореника без воде
53. Недостатак тоалета
54. Потпуно нехигијенски услови који директно доводе до заразних болести
55. Стимулисање на канибализам у условима крајњег изгладњивања
56. Робовски рад до смрти
57. Смрзавање

31. Removing testicles
32. Breaking of bones
33. Beating
34. Driving iron pins under finger nails
35. Tying up the victim and rolling him over a board with protruding nails
36. Hanging by the feet
37. Organizing gladiatorial fights (brother against brother)
38. Cutting to drink the blood of victims
39. Putting victims in iron shackles
40. Poisoning of food with caustic soda
41. Burning victim with soldering iron

SPECIAL WAYS OF KILLING AND TORTURING WOMEN

42. Removing the fetus from the woman's womb
43. Rape and impalement
44. Rape and cutting off breasts
45. Rape and putting living rats in genitalia
46. Rape and putting cigarette butts in genitalia

SPECIAL WAYS OF KILLING AND TORTURING CHILDREN

47. Smashing the child's head against a wall
48. Bludgeoning the child's head with a mallet
49. Bayonetting
50. Blinding by forcing the children to look at the sun

PLACING THE VICTIMS IN CONDITIONS WHICH INEVITABLY CAUSE SERIOUS ILLNESS OR DEATH

51. Starvation
52. Deprivation of water
53. Lack of sanitary facilities
54. Unhygienic conditions which directly lead to the outbreak of infectious disease
55. Stimulating cannibalism by causing starvation
56. Slave labor to the death
57. Freezing

Фотографија 12:

Усташки злочин: декапитација; децембар 1942.

Фото-документација Музеја жртава геноцида, Београд. Преузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана* Гидеона Грајфа (Teper LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

Фотографија 13:

Усташки злочин: декапитација; децембар 1942.

Фото-документација Музеја жртава геноцида, Београд. Преузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана* Гидеона Грајфа (Teper LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

Фотографија 14:

Фото: Архив Југословенске кинотеке. Преузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана* Гидеона Грајфа (Teper LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

Фотографија 15: Жртва усташког терора с каменом око паса и другим у устима. Леш извађен из Саве низводно од Јасеновца. Снимак је из 1945.

Фото-документација: Спомен-подручја Доња Градина
Преузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана* Гидеона Грајфа (Teper LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

Фотографија 16: Усташки злочини над децом у Сребреници 1941.

Фото-документација Музеја жртава геноцида, Београд.

Преузето, уз дозволу аутора, из књиге Јасеновац, Аушвиц Балкана Гидеона Грајфа (Teper LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

Фотографија 17: Дивосело (Лика). Девојчица избодена
ножом. Италијанске фотографије усташких злочина.

Фото-документација Музеја жртава геноцида, Београд.

Преузето, уз дозволу аутора, из књиге Јасеновац, Аушвиц Балкана
Гидеона Грајфа (Teper LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

Фотографија 18: На реци, тела су одлагана
несистематски.

Извор: Архив Југословенске кинотеке. Преузето, уз дозволу аутора, из
књиге Јасеновац, Аушвиц Балкана Гидеона Грајфа (Teper LTD, Garey
Tikva, Israel, 2021)